

رسالت قرآن، پیشینه، فوائد

تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۲ تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۰/۲۶

عبدالکریم بهجت پور؛ استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه فرهنگ و اندیشه قم
مجید چهری؛ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث

چکیده:

برخی از موضوعات پدیدار شناختی قرآن در حوزه تفسیر و فهم تاثیر به سزائی دارند. از جمله آنها رسالت قرآن یعنی هدف کلان و نهایی خدای حکیم از فرود آوردن این متن مقدس است. آشنایی با هدف نهایی در مباحث علوم قرآنی تاثیر می‌گذارد و دانشمندان این رشته را به کشف نظام موجود و شایسته میان مجموعه اهداف ریز و درشت قرآن موفق می‌کند. نیز مفسران را که برای کشف مرادهای خدای متعال از قرآن تلاش می‌کنند، در شناخت جهت گیری‌های کلان آیات و سور مساعدت می‌کند و تلاوت کنندگان قرآن را نیز به تدبر شایسته در قرآن توفیق می‌دهد. علی‌رغم اهمیت این موضوع، رسالت قرآن به طور غالب مطالعه‌ای عصری است و به شکل علمی و انسجام یافته در مطالعات پیشین بیان نشده است. رسالت قرآن ابعاد گوناگونی دارد. این مقاله به بررسی بسامدی توجه به موضوع در آثار قرآن پژوهی می‌پردازد. مؤلفان امیدوارند این مقاله نظر محققان را در تولید ادبیات علمی لازم این موضوع جلب نماید.

کلید واژه‌ها: پیشینه، رسالت، قرآن، ضرورت، پژوهش‌های قرآنی.

واکاوی و تبیین پیشینه بحث از رسالت قرآن و نمایاندن ضرورت و اهمیت طرح این مساله در پژوهش‌های قرآنی، امری ضروری است، خداوند متعال انسان را به گونه‌ای آفریده است تا در زندگی دنیایی خود که شامل دو بعد مادی و معنوی می‌شود، لزوماً در پرتو هدایت الهی، با تکیه بر توان و اختیار خود طی مسیر نماید، استعدادهاى فطرى - الهى بالقوه خود را فعال سازد و از امتحان الهی سر فراز برون آید. اساسی‌ترین بعد هدایت‌پذیری بشر عصر نزول و انسان معاصر در گرو تبعیت کامل از قرآن کریم بوده و خواهد بود، به همین جهت آنچه در مورد بیان کیفیت برقراری ارتباط با قرآن و بهره‌مندی هر چه بهتر از آن ضروری می‌نماید این است که پژوهشگران قرآنی باید روش‌های تاثیر گذاری قرآن کریم بر انسان و اینکه قرآن چگونه می‌خواهد دست کودک عقل بشر را گرفته و او را از معرکه‌های امتحان و امتنان الهی عبور دهد، کشف کنند، بدین معنی که قرآن کریم چگونه می‌خواهد یک باور غلط را از صفحه اعتقاد انسان زدوده و عقل او را در جهت کسب باورهای اصیل توحیدی رهنمون شود.

رسالت قرآن از مسائلی است که علی‌رغم اهمیت والای آن، فاقد ادبیات علمی تحلیلی تولید شده غنی و گسترده در مقایسه با سایر مباحث گوناگون قرآن پژوهی بوده و کمتر به آن پرداخته شده است. بررسی پیشینه بحث از رسالت قرآن در پژوهش‌های قرآنی از عصر نزول تا دوران معاصر نشان می‌دهد که مفسران و دانشمندان علوم قرآنی تا کنون به طور جد به بررسی تحلیلی و جامع این مبحث توجه نداشته‌اند، افزون‌آنکه پژوهشگران قرآنی در پرداختن به رسالت قرآن گاه دچار اشتباه یا خلط مبحث شده‌اند. پیش از بررسی شواهد این ادعا تذکر می‌دهیم که شناخت رسالت قرآن باعث معنا داری گزاره‌های قرآنی مطابق با اراده خداوند می‌شود. بحث‌های هدف شناختی قرآن، کشف دقیق مراد خداوند را موجب می‌شوند. توجه به رسالت قرآن در پژوهش‌های قرآنی و نگاه تفسیری تاثیر می‌گذارد که البته بررسی این مدعا مقال دیگری را می‌طلبد، به هر حال توجه به رسالت قرآن ایجاب می‌کند تا به بررسی کارنامه پژوهشگران قرآنی در این باره پرداخته شود و پیشنهادهای خدمت جامعه قرآن پژوه به شرحی که خواهد آمد تقدیم گردد.

نا گفته نماند قرآن کریم دارای یک هدف کلی است که در صد و چهارده قسمت بیان شده است و هر سوره بخشی از این هدف را بیان می‌کند. با توجه به اینکه رسالت قرآن نجات انسان از شقاوت و رهنمون شدن او به سعادت است، خداوند در هر سوره بخشی از این هدف را بیان می‌کند. با در کنار هم قرار دادن اهداف سوره‌ها، هدف کلی قرآن که همان هدایت و تربیت بشر با نجات او از شقاوت و رساندنش به قله سعادت است، ترسیم می‌شود، همچنان که علامه طباطبائی می‌فرماید: کلام الهی در هر سوره غرض خاصی را دنبال کرده، در عین حال مجموع آن، اغراضی (بهم پیوسته و) مختص به خود دارد. مجموع قرآن این خصیصه را دارد که کتابی است مشتمل بر تمامی ما یحتاج نوع بشر تا روز قیامت، مشتمل است بر معارف اصولی، اخلاق فاضله و احکام فرع و... و در عین حال تک تک سوره‌های قرآن خصوصیتی مختص به خود دارد و آن این است که با بیانی جامع و بلاغتی خارق العاده یکی از اغراض الهی را که بستگی و ارتباط با هدایت و دین حق دارد دنبال می‌کند.^۱

پیشینه بحث رسالت قرآن

در میان مفسران قرآنی نمی‌توان محققى را یافت که به تبع آیات مرتبط با هدف قرآن به رسالت کلی قرآن یعنی هدایت گری آن اشاره نکرده باشد، به طور مثال وقتی قرآن می‌فرماید ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (بقره: ۲) ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ﴾ (بقره: ۱۸۵) قرآن کتابی است مایه هدایت مردم، مفسران در تفسیر این آیات و نمونه‌های مشابه آن رسالت کلی قرآن و کتاب هدایت بودن آن را یاد آور شده‌اند؛ اما در تحلیل و بررسی رسالت قرآن روش یکسانی پی نگرفته‌اند.

در نگاه کلی می‌توان ادعا کرد دانشمندان علوم قرآنی و مفسران به سه دسته تقسیم می‌شوند:

گروه نخست: قرآن پژوهانی که رسالت قرآن را بررسی نکرده‌اند که اکثر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی را شامل می‌شود، در بررسی‌های انجام شده در مقدمه و متن بیش از صد و پنجاه

تفسیر، موردی یافت نشد که مفسران رسالت قرآن را به صورت مستقل و جامع به بحث گذاشته باشند.

گروه دوم: قرآن پژوهانی که تنها به محتوا یا رسالت سوره‌ها توجه کرده‌اند، این گروه خود به دو دسته تقسیم می‌شوند الف) کسانی که موضوع و محتوای سوره‌ها را بررسی کرده‌اند ب) کسانی که به غرض سوره‌ها توجه کرده‌اند.

گروه سوم: قرآن پژوهانی که رسالت کلی قرآن را بررسی کرده‌اند.

۱. قرآن پژوهانی که رسالت قرآن را بررسی نکرده‌اند

تقریباً اکثر دانشمندان علوم قرآنی متعرض بحث رسالت قرآن یا حتی اغراض و مقاصد سوره‌های قرآن نشده‌اند و این بحث جدای از این است که همگی رسالت کلی قرآن و مایه هدایت بودن آن را متذکر شده‌اند.

نمونه آنها زرکشی در البرهان فی علوم القرآن، سیوطی در الاتقان، فخر رازی در تفسیر کبیر و آلوسی در روح المعانی، طبرسی در مجمع البیان، خوئی در البیان و معرفت در التمهید است، همه این اشخاص جزو شخصیت‌های تفسیری و علوم قرآنی هستند؛ اما از رسالت قرآن بحث نکرده‌اند. با بررسی‌ای که در بیش از صد و پنجاه تفسیر انجام گرفت اکثر مفسران به بحث رسالت قرآن و اهداف نزول آن نپرداخته‌اند.

دائرة المعارف‌های متعددی مانند دائرة المعارف البستانی، دائرة المعارف تشیع، دائرة المعارف القرن العشرين و... هم در این باره مدخلی ندارند.

در بررسی بیش از هزار پایان نامه در هیچ موردی بحث اهداف نزول قرآن وجود ندارد، البته گاهی برخی افراد به بررسی اهداف و مقاصد دسته‌ای از سوره پرداخته‌اند.^۲

۲. قرآن پژوهانی که تنها به محتوا یا رسالت سوره‌ها توجه کرده‌اند

این گروه خود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف) کسانی که موضوع و محتوای سوره‌ها را بررسی کرده‌اند.

۱. برخی هر چند از مقصود سوره‌ها نام برده‌اند؛ اما منظورشان محتوا و موضوعات سوره‌ها بوده است؛ نمونه آنها "مجدالدین فیروز آبادی" است که به بحث موضوع و محتوای سور پرداخته است، وی در جلد اول کتاب خود با عنوان "بصائر ذوی التمییز فی لطائف الکتاب العزیز" در بررسی سوره‌های قرآن در هر سوره بخشی را با عنوان "معظم مقصود السوره" آورده و به بیان محتوای آن سوره پرداخته است.^۳ اصولاً نگاه فیروز آبادی به موضوعات و محتوای سوره‌ها است نه به اهداف و اغراض آنها، چرا که وی در قسمت "معظم مقصود السوره" به بیان محتوای سوره می‌پردازد و این چیزی غیر از اغراض و اهداف و مقاصد سور است، به عنوان مثال گاهی در یک سوره ماجراهای مربوط به برپائی قیامت، عذاب جهنم، عاقبت بد کفار، جزای اعمال و... آمده و اینها موضوع و محتوای سوره را تشکیل می‌دهند؛ اما غرض اصلی و هدف سوره در اینجا انذار و تهدید است و انذار و تهدید است که مقصود سوره را تشکیل می‌دهد نه موضوعات و محتوای سوره.

۲. "مکارم شیرازی" در "تفسیر نمونه" در آغاز بحث از تفسیر هر سوره به بیان موضوع و محتوای آن سوره می‌پردازد و از غرض و مقصود سوره‌ها بحثی نمی‌کند.^۴

۳. "مصطفی مراغی" از دیگر مفسرانی است که در تفسیر خود با عنوان "تفسیر المراغی" در انتهای تفسیر هر سوره یا مجموعه‌ای از آیات به بیان محتوا و موضوعات آن سوره یا مجموعه آیات می‌پردازد.^۵ البته وی گاهی خلط مبحث کرده و به جای عنوان محتوا و موضوع سوره، بحثی را با عنوان "مقصود هذه السوره" می‌آورد که در حقیقت همان بیان محتوا و موضوع سوره است.^۶

۴. "محمد جوادنجفی خمینی"، او هم در تفسیر خود با عنوان "تفسیر آسان" در ابتدای تفسیر بیشتر سوره‌ها [البته تفسیر وی فاقد سوره‌های زخرف تا مرسلات است] بخشی را با عنوان

"دورنمایی از محتوای سوره" می‌آورد^۷ و گاهی اوقات در این بخش اشاره‌ای هم به اهداف سوره می‌کند.^۸

ب) کسانی که به غرض سوره‌ها توجه کرده‌اند

۱. "سید قطب"، وی مفسر دیگری است که در تفسیر گران قدر خود "فی ظلال القرآن" در ابتدای تفسیر بیشتر سوره‌ها چکیده‌ای از مفاهیم آن سوره را با عنوان رهنمودها بیان کرده و سپس اهداف و مقاصد سوره را ذکر می‌کند.^۹

۲. "محمود شلتوت" اندیشمند معاصر که در کتاب "تفسیر القرآن العظیم" به بحث رسالت سوره-ها توجه کرده است، وی در ابتدای تفسیر هر سوره (این تفسیر شامل ده جزء اول قرآن است) بحث مقاصد سور و اهداف اصلی و مورد نظر سوره‌ها را مطرح کرده است.^{۱۰}

۳. "علامه طباطبائی"، در تفسیر گران سنگ خود "المیزان فی تفسیر القرآن" در ابتدای شروع به تفسیر هر سوره اشاره‌ای به غرض یا اغراض آن سوره می‌کند، اشاره‌ای که جدای از نگاه به موضوعات و محتوای سوره است.^{۱۱}

۴. "ابن عاشور"، از دیگر مفسران معاصر است که به بحث اغراض سور توجه داشته است، وی در تفسیر خود "التحریر و التنبؤ"، در ابتدای شروع به تفسیر هر سوره، بخشی را با عنوان "أغراض هذه السورة" می‌آورد که در آن به مقاصد اصلی آن سوره می‌پردازد، البته او در این قسمت اشاره‌ای به موضوعات تشکیل دهنده سوره هم دارد.^{۱۲}

۵. "شرف الدین جعفر"، او هم یکی از مفسران معاصر است که به بحث بیان اهداف و مقاصد سوره‌های قرآن کریم پرداخته است، وی در کتاب خود با عنوان "الموسوعة القرآنية خصائص السور" در ابتدای تفسیر هر سوره بخشی را با عنوان «مقاصد السورة...» می‌آورد.^{۱۳}

۶. "وهبة بن مصطفى زحیلی"، او نیز در کتاب تفسیر خود با عنوان "التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه والمنهج" در چند بخش به بیان مقاصد قرآن و سور پرداخته است.^{۱۴} وی همچنین در

کتاب دیگر خود با عنوان "تفسیر الوسیط" در بعضی موارد در تفسیر و توضیح آیات یا در ابتدای تفسیر سوره به بیان مقاصد قرآن پرداخته است.^{۱۵}

۷. "مدرسی" او نیز در تفسیر "من هدی القرآن" به بحث اهداف نزول قرآن و اغراض و مقاصد سوره نظر داشته است. او در ابتدای تفسیر هر سوره در بخشی با عنوان زمینه کلی سوره، به اهداف نزول آن می‌پردازد و بیان می‌کند که آن سوره با چه اغراض و مقاصد و اهدافی نازل شده است.^{۱۶}

۸. "عبدالله محمود شحاته" یکی دیگر از اندیشمندان معاصر است که به تبیین اهداف و اغراض قرآن کریم پرداخته است، او در کتاب خود با عنوان "اهداف و مقاصد سوره‌های قرآن کریم"، ضمن اینکه قرآن را کتاب هدایت می‌داند به بیان اهداف و مقاصد چهل و پنج سوره از قرآن، یعنی از سوره بقره تا سوره جائیه دست زده است.

۹. "علی اکبر قرشی"، وی در تفسیر خود با عنوان "احسنُ الحدیث" در ابتدای تفسیر اکثر سوره-ها به غرض سوره توجه داشته است.^{۱۷}

۱۰. "عبدالکریم بهجت پور" اهداف نزول قرآن در مقدمه تفسیر "همگام با وحی" وی مورد توجه قرار گرفته است، او همچنین در ابتدای تفسیر هر کدام از سوره‌ها بخشی را با عنوان مقصود سوره می‌آورد.^{۱۸} وی همچنین در مقاله‌ای با عنوان نقش ترتیب نزول در تفسیر تربیتی قرآن، مهمترین رسالت قرآن را کشاندن انسان به کمال و تحصیل سعادت او می‌داند.^{۱۹}

۳. قرآن پژوهانی که رسالت کلی قرآن را بررسی کرده‌اند

۱. "محمد عبدالعظیم زرقانی" از دانشمندان علوم قرآنی اهل سنت است که در کتاب خود با عنوان "مناهل العرفان فی علوم القرآن" در بخش ضرورت و کیفیت ترجمه قرآن بخشی را به بیان اهداف و مقاصد قرآن اختصاص داده است، وی سه هدف اصلی را برای نزول قرآن کریم بیان می‌کند که عبارتند از هدایت بشر، به عنوان معجزه‌ای برای پیامبران و اینکه خداوند به وسیله قرآن خلق را به عبادت خویش فرا می‌خواند.^{۲۰}

۲. "محمد عبده و رشید رضا" در تفسیر "المنار". شاید بتوان این اثر را بهترین منبعی دانست که به بیان رسالت قرآن و مقاصد آن پرداخته است. در این تفسیر در آخر بحث از تفسیر هر سوره به اهداف و مقاصد آن سوره توجه شده و این اهداف و مقاصد در آخر تفسیر هر سوره دسته بندی شده است.^{۲۱} به قول "عبدالله محمود شحاته" تفسیر المنار بر نه اساس مبتنی است که یکی از آنها عبارت است از وحدت موضوعی سوره‌های قرآن کریم، به این معنی که باید پیام و نقطه نظر سوره‌ها را بر اساس فهم آیات آن سوره تلقی کرد، لذا لازم است موضوع آن سوره به عنوان محور و مدار فهم آیاتی مد نظر باشد که آن آیات در حول همان موضوع نازل شده است، رشید رضا در پی تفسیر هر سوره فشرده‌ای از بهترین موضوعات و قضایای آن سوره را آورده است.^{۲۲} در تفسیر المنار علاوه بر بیان اهداف و مقاصد هر سوره، دیدگاهی جامع و گسترده در بیان مقاصد قرآن ارائه شده است که می‌توان آن را گسترده‌ترین دیدگاه در این زمینه دانست. به همین دلیل می‌توان این مولفان را در شمار قرآن پژوهانی که به رسالت کلی قرآن توجه داشته‌اند به شمار آورد. مولفان در این تفسیر با دسته بندی مقاصد قرآن در ده عنوان و زیر عنوان‌هایی جامع، مقصد و رسالت اصلی قرآن کریم را اصلاح بشر و تکمیل نوع انسان می‌دانند.^{۲۳}

۳. "محمد باقر صدر" او از دیگر دانشمندانی است که متعرض بحث اهداف نزول قرآن شده است، وی در کتاب خود "المدرسة القرآنية" هدف اصلی از نزول قرآن را ایجاد تحول ریشه دار اجتماعی و تشکیل جامعه اسلامی یا همان پایگاه انقلابی می‌داند.^{۲۴} او سپس به ابعاد تغییراتی که قرآن کریم در جامعه بدوی عصر نزول ایجاد کرد هم اشاره می‌کند، این ابعاد عبارتند از: آزاد سازی انسان از بت پرستی، آزاد سازی خرد انسان و آزاد سازی انسان از بندگی شهوت. صدر معتقد است که قرآن کریم هدف از نزول خود را تحقق بخشیده است.^{۲۵}

۴. "محمد باقر حکیم" او در کتاب "علوم القرآن" خود به بحث اهداف نزول قرآن اشاره کرده و فصل مستقلی را به آن تخصیص می‌دهد. وی در توضیح اهداف نزول قرآن کریم ابتدا شش هدف را با استناد به آیات قرآنی نام می‌برد و آنها را اهداف جزئی نزول قرآن کریم می‌داند و سپس تصریح می‌کند که هدف اصلی و اساسی از نزول قرآن کریم ایجاد تغییر ریشه دار اجتماعی در

جامعه انسانی است. وی سپس ابعاد این هدف اساسی را معرفی می‌کند که عبارتند از: تحول بنیادین و ریشه‌ای یا همان انقلاب، برنامه صحیح برای این انقلاب و ایجاد پایگاه انقلابی.^{۲۶}

۵. "محمد کرمی حویزی"، وی از دیگر مفسرانی است که در تفسیر خود با عنوان "التفسیر لکتاب الله المنیر" در قسمت خاتمه در چهار فصل با عنوان مهمترین مضامین قرآن به بحث اهداف قرآن کریم پرداخته است.^{۲۷}

۶. "عبدالله جوادی آملی"، وی از مفسران معاصر است که به بحث اهداف نزول قرآن پرداخته است، او در کتاب "قرآن در قرآن" بخش مستقلی را با عنوان رسالت قرآن آورده است که در آن بخش به تبیین اهداف نزول قرآن می‌پردازد و مهمترین هدف قرآن را هدایت بشر می‌داند.^{۲۸}

۷. "محمد تقی مصباح یزدی"، وی از دیگر قرآن پژوهانی است که به بررسی اهداف نزول قرآن توجه داشته است. وی در مجلدات اول و دوم مجموعه "قرآن شناسی" اش ضمن بیان صفات قرآن،^{۲۹} اهداف نزول قرآن را تبیین کرده است.^{۳۰} دیدگاه او بعد از دیدگاه محمد عبده و رشید رضا با هدف گذاری گسترده، اهداف نزول قرآن کریم را در سه بُعد معرفی می‌کند که عبارتند از اهداف بینشی، گرایشی و رفتاری.^{۳۱}

۸. "مجموعه‌ای از علمای عربستان"، آنها در کتاب "بحوث ندوه اثر القرآن الکریم"، هفت هدف را به عنوان اهداف نزول قرآن بر شمرده‌اند که در این هدف گذاری تقسیم بندی اهداف به کلی و جزئی وجود ندارد.^{۳۲}

ضرورت پرداختن به مساله رسالت قرآن در پژوهش‌های قرآنی

همان گونه که از نظر گذشت هجده نفر از مفسران و پژوهشگران قرآنی به مساله رسالت قرآن توجه داشته‌اند. نکته قابل توجه و در خور تامل آن این است که هیچ کدام از این پژوهشگران به صورت کامل و با دیدگاهی همه جانبه به این بحث نپرداخته‌اند، همچنین پیشنهاد بحث توجه به رسالت قرآن به سده اخیر بر می‌گردد، چرا که تقریباً تمام مفسران و پژوهشگران قرآنی که به این بحث توجه داشته‌اند، مربوط به سده اخیر هستند، شاید بتوان چرایی این هم زمانی را شرائط

جهانی امت اسلامی و ارتباط آنها با کشورهای اروپائی - مسیحی دانست، هر چند اگر گفته شود که مسلمانان از دیر باز و از همان عصر نزول قرآن با مسیحیان در ارتباط بوده‌اند و آیات قرآنی مملو از بیان نقائص و کاستی‌ها و تاریخ امت‌های یهودی و مسیحی است (به عنوان مثال پرداختن به داستان حضرت موسی و پیامبران بنی اسرائیل علیهم السلام، تصحیح اعتقاد مسیحیان در مورد حضرت مریم و حضرت عیسی سلام الله علیهما، مانند پسر خدا بودن، پدر داشتن و کشته شدن ایشان)؛ اما همان گونه که از شواهد تاریخی و بررسی اجمالی تاریخ اسلام و کشورهای اسلامی از زمان پیامبر تا انقراض امپراطوری قدرتمند عثمانی در آسیای صغیر و میانه و ضعف و انحلال حکومت صفویه در ایران بر می‌آید، امت اسلامی دوران اوج اعتلا و اقتدار خود را سپری می‌کرد که در اثر ضعف حاکمان و دسیسه‌های استعمار رو به ضعف و انحطاط نهاده و امت اسلامی همچون تکه‌ای موم در دستان استعمار می‌چرخید و در این گیر و دار اسفبار، اعتقاد امت اسلامی که عبارت از پایبندی به قرآن و سنت و اعتقاد به سیر رو به رشد در تمام ابعاد مادی و معنوی زندگی در سایه عمل به اسلام و شریعت مقدس بود، رو به ضعف نهاد. به همین جهت خود باوری مسلمانان در توانایی تشکیل و اداره جامعه اسلامی به میزان قابل توجهی کاسته شد، شاید بتوان گفت به همین جهت توجه به رسالت قرآن و توانایی و ظرفیت رهنمودهای آن در اداره جامعه اسلامی در سطح جهانی توسط دانشمندان اسلامی در کانون توجه قرار گرفت، پرداختن به رسالت قرآن توسط مفسرانی مانند محمد عبده و رشید رضا، سید قطب، شهید صدر و شهید حکیم را می‌توان در این جهت دانست.

اندک تاملی در شرائط کنونی جامعه جهانی و تقابل اندیشه‌های مغرض مادی صاحبان قدرت و ثروت با اندیشه الهی امت اسلامی و تاثیر انقلاب اسلامی در معادله‌های جهانی و منطقه‌ای چند دهه اخیر به عنوان نمونه‌ای از افراد و جامعه تربیت شده و هدایت یافته در پرتو قرآن کریم به عنوان منبع آموزه‌های اسلامی، پژوهشگران حوزه قرآن پژوهی را بر آن می‌دارد که با اتکاء بر منابع غنی فکر و اندیشه خود و ضرورت باز سازی و تولید اندیشه‌های ناب الهی درحوزه راهبری و تربیت فردی و اجتماعی به تبیین همه جانبه رسالت قرآن بپردازند و برای برون رفت از

بحران‌های کلان جهانی، از جمله بحران هویت و معنویت، عدم توجه به مقوله انسان محوری بر مبنای نگرش الهی و فقدان اندیشه‌های کاربردی برای اداره جهان بر محور دستورات قرآن کریم، به ارائه راه حل پردازند، چرا که قرآن کریم به عنوان آخرین متن وحیانی - تربیتی با توجه به آموزه‌های ناب و کاربردی و ظرفیت اجرائی و تجربه تاریخی‌اش توان تربیت و هدایت جامعه بشری و عبور دادن او از جاده تکامل و رساندنش به قله سعادت را دارد.

پژوهشگران قرآنی با توجه به این وظیفه خطیر و درک شرائط حساس کنونی، یعنی نموده شدن ضعف و بی‌پایگی اندیشه‌های غیر الهی و بروز نارضایتی‌های جهانی و تقابل ملت‌ها و حاکمان، باید به تبیین دقیق تمام ابعاد رسالت قرآن در سطح منطقه‌ای و جهانی پردازند، چرا که این مساله ضرورتی انکارناپذیر بوده و اهمیت آن بر کسی پوشیده نیست، خداوند در قرآن کریم با دیدی کلی و جامع نگر به پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله می‌فرماید: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ (سبا: ۲۸) ای پیامبر تو را به عنوان بشارت دهنده و انذار دهنده تمام مردم فرستادیم (هدایت گر تمام بشریت).

آثار و فوائد پرداختن به مساله رسالت قرآن

همان طور که گفته شد قرآن کریم با اهداف خاصی از جانب خداوند متعال بر پیامبر صلی الله علیه وآله نازل شده و شناخت این اهداف نقشی کلیدی در فهم قرآن کریم و نوع نگاه مردم و مفسران به آن دارد، شناخت اهداف نزول قرآن زمینه کشف شیوه‌های متفاوت تأثیرپذیری مناسب از قرآن کریم و ظرفیت‌های گوناگون این برنامه جامع و مدون را به بشریت معرفی می‌کند تا همگان از انوار و برکات آن بهره‌مند گردند، در مورد آثار و فوائد و ضرورت بحث اهداف نزول قرآن می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. تقویت و عمق بخشی به نگاه تفسیری، از مهمترین فوایدی که مسأله رسالت قرآن در پی دارد تقویت و عمق بخشی به نگاه تفسیری است؛ زیرا هنگامی که مفسر و محقق علوم قرآنی هدف از نزول قرآن را فهمیده باشد تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد تا واژگان قرآنی را در جهت آن

هدف معنی کند، به عبارت دیگر شناخت صحیح اهداف نزول قرآن کریم باعث می‌شود که مفسر با نگاهی عمیق‌تر به قرآن بنگرد و تفسیر او از قرآن در راستای محقق شدن آن اهداف انجام می‌پذیرد.

۲. جاری شدن رهنمودهای قرآنی در تمام جوانب زندگی فردی و اجتماعی انسان، با توجه به اینکه انسان موجودی محتاج است و برای رسیدن به قله سعادت باید از جاده تکامل بگذرد و قرآن کریم عهده‌دار راهنمایی انسان در تمام مراحل زندگی و طی کردن راه تکامل است، در این میان انسان با شناخت رسالت قرآن، حوزه‌های هدایت‌گری قرآن را می‌شناسد و سطح انتظارات خود را از قرآن با قرآن تطبیق می‌دهد و با شناخت این اهداف که تمام جوانب زندگی انسان را در برمی‌گیرد، جایگاه قرآن در زندگی فردی و اجتماعی مشخص شده و قرآن می‌تواند پیشوای تمام عیار افراد و جوامع بشری قرار گیرد.

۳. رد نظریات غلط در مسأله رسالت قرآن، یکی دیگر از فوائد و ضرورت‌های بحث اهداف نزول قرآن کریم، رد نظریات غلط در مسأله رسالت قرآن است، چرا که بعضی برپایه پندار غلط خود دانسته یا ندانسته قرآن را مخصوص جامعه عصر نزول دانسته و معتقدند قرآن ظرفیت هدایت و رهبری جامعه کنونی را ندارد و در جامعه کنونی، انسان باید با تکیه بر عقل بشری جامعه را اداره کرده و راه خود را بییابد، که از آن با عنوان "سکولاریسم یا "جدائی دین از سیاست" یاد می‌کنند.^{۳۳}

این تصور و پندار غلط حتی قرآن را از داشتن گزینه‌هایی در مسئله حکومت و اداره جامعه خالی دانسته و تصمیم‌گیری در مورد این امور مهم که اساس زندگی اجتماعی بر پایه آن بنا شده است را بر عهده عقل ناقص بشری گذاشته است.

حال با توجه به این پندارهای ناقص و تصورات غلط در مورد قرآن کریم، ضروری می‌نماید که ما با شناخت و شناساندن رسالت قرآن، این پندارها را مردود دانسته و ثابت کنیم قرآن کریم برنامه‌ای جامع و مدوّن، توان و ظرفیت ساختن جامعه‌ای متعالی بر محور رهنمودهای الهی‌اش را دارد، همان طور که تجربه تاریخی قرآن در عصر نزول این نکته را نمایان می‌سازد و تشکیل

حکومت اسلامی که بر امپراطوری‌های ایران و روم غلبه کرد، خود شاهدهی گویا بر این مطلب است.

۴. آشنائی با روش تأثیر پذیری و بهره‌مندی بهتر از قرآن کریم، نکته دیگری است که در شناختن رسالت قرآن مطرح است و از فوائد و ضرورت‌های این بحث به شمار می‌رود. چرا که فرضاً اگر شخصی بیمار باشد و مقداری دارو هم داشته باشد؛ ولی طریقه استفاده از آن داروها را نداند، آن داروها چه سودی به حال او خواهد داشت و چه دردی را از او مداوا خواهد کرد؟

مثل ما و جامعه امروزین ما همین است و قرآن کریم همان طور که خود می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ (یونس: ۵۷) موجب علاج و شفای امراض باطنی انسان است و این انسان است که باید با شناخت دارو و درد به مداوای امراض باطنی خود بپردازد و این جز از راه شناخت رسالت قرآن میسر نیست.

۵. شناخت روش‌های تأثیر گذاری قرآن کریم بر مخاطبان و دستیابی به مهندسی هوشمندانه دین، شاید مهمترین ره آورد پرداختن به مسأله رسالت شناسی قرآن و بهره‌مندی از شیوه هدایتگری آن باشد، چرا که شناخت رسالت قرآن و کیفیت تقطیع سوره‌ها و واحدهای نزول وحی که در طول ۲۳ سال رسالت بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرود آمد جامعه علمی پژوهشی را با کاربست‌های حکیمانه تأثیر گذاری قرآن کریم و اصول تحول آفرین آن آشنا می‌کند و می‌توان قدم‌هایی هر چه بلند تر در تربیت و هدایت بشریت برداشت. ﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾ (إسراء: ۹)

۶. همان طور که در بحث ضرورت پرداختن به رسالت قرآن گفته شد از دیگر فوائد پرداختن به رسالت قرآن آشنا کردن هر چه بیشتر جهانیان با قرآن کریم جهت افزایش سطح بهره‌مندی‌شان از آن و نشان دادن ضعف و سیر رو به انحطاط اندیشه‌های مادی حاکم بر تمام ابعاد زندگی بشر است ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾، (آل عمران: ۶۴) در حقیقت با فراهم کردن زیر ساخت‌ها و بستر سازی‌های گرایش و جذب به قرآن کریم و رهنمودهای آن می‌توان گامی در تحقق یافتن

هر چه زودتر ظهور منجی عالم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه برداشت. ﴿بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ﴾ (هود: ۸۶)

نتیجه گیری:

بررسی پیشینه و رویکردها و دیدگاه‌های مربوط به رسالت قرآن در پژوهش‌های قرآنی، کم پیشینگی پژوهش در این مسأله را می‌نمایاند. در پژوهش‌های موجود عمده نگاه قرآن پژوهان به موضوع، محتوا و اهداف جزئی قرآن بوده است. در چند مورد هم به رسالت کلی قرآن توجه شده است. مسأله بسیار مهمی که در این میان مغفول مانده است توجه به هدف کلی و رسالت نهائی قرآن کریم است. توجه به این مسأله ضرورتی انکار ناپذیر بوده و فوائد ارزشمندی را به دنبال خواهد داشت. اندک تاملی در شرایط کنونی جامعه جهانی و بحران‌های موجود و پیش روی جامعه بشری ایجاب می‌کند قرآن پژوهان در پرتو ذخائر غنی دینی خود و توان راهبری جامعه جهانی در بُعد اندیشه و عمل، به تبیین هر چه بیشتر گستره رسالت و اهداف قرآن در تمام ابعاد فردی و اجتماعی زندگی بشر بپردازند.

پی نوشت‌ها:

۱. طباطبائی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۲۴۹.
۲. حلیمی جلو دارزاده، حبیب الله، پژوهشی در اهداف و مقاصد قرآن کریم.
۳. فیروز آبادی، مجد الدین، بصائر ذوی التمییز فی لطائف کتاب الله العزیز، ج ۱ ص ۳۴۰ - ۳۴۸.
۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۳ و ۱۷۹.
۵. مراغی، احمد مصطفی، تفسیر المراغی، ج ۱۰، ص ۲۵ و ۵۰.
۶. همان، ج ۳۰، ص ۱۶۴، ۲۰۵ و ۲۲۰.
۷. نجفی خمینی، محمد جواد، تفسیر آسان، ج ۱۵، ص ۱۲۷؛ ج ۱۸، ص ۲۱۷.
۸. همان، ج ۱۸، ص ۶۷، ج ۱۴، ص ۲۸۶.
۹. سید قطب، قطب ابن ابراهیم، فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، ج ۱، مقدمه مترجم.
۱۰. شلتوت، محمود، تفسیر القرآن العظیم، ص ۵۲-۵۱.
۱۱. طباطبائی، محمد حسین، پیشین، ج ۳، ص ۵؛ ج ۴، ص ۱۳۴.
۱۲. ابن عاشور، محمد طاهر، التحریر و التئویر، ج ۱۷، ص ۳۶، ۸۸ و ۱۶۶.
۱۳. جعفر، شرف الدین، الموسوعه القرآنیه خصائص السور، ج ۲، ص ۵.
۱۴. زحیلی، وهبه ابن مصطفی، المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج، ج ۶، ص ۱۳۴؛ ج ۳۰، ص ۴۲۹.
۱۵. زحیلی، وهبه ابن مصطفی، تفسیر الوسیط، ج ۱۰۴۲ - ۱۰۴۴، ج ۲، ص ۹۸۴.
۱۶. مدرسی، محمد تقی، من هدی القرآن، ج ۵، ص ۴۳۵.
۱۷. قرشی، علی اکبر، احسن الحدیث، ج ۵، ص ۲۶۵؛ ج ۶، ص ۴.
۱۸. بهجت پور، عبدالکریم، همگام با وحی، ج ۱، ص ۱۸۲.
۱۹. بهجت پور، مجله قرآن و علم، نقش ترتیب نزول در تفسیر تربیتی قرآن، شماره ۳، ص ۶۸.
۲۰. زرقانی، محمد عبد العظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۱۳۲.
۲۱. رشید رضا، محمد، المنار، ج ۱۲، ص ۱۵۹.
۲۲. شحاته، عبدالله محمود، اهداف و مقاصد قرآن کریم، ترجمه سید محمد باقر حجتی، ج ۱، ص ۲۷.
۲۳. رشیدرضا، پیشین، ج ۱۱، ص ۱۹۵ - ۲۹۳.
۲۴. صدر، سید محمد باقر، المدرسه القرآنیه، ص ۲۳۵ - ۲۴۶؛ حکیم، سید محمد باقر، علوم القرآن، ص ۶۲ - ۷۲.
۲۵. صدر، سید محمد باقر، پیشین، ص ۲۳۵ - ۲۴۶.
۲۶. حکیم، سید محمد باقر، پیشین، ص ۴۷ - ۶۲.

۲۷. کرمی حویزی، محمد، التفسیر لکتاب الله المنیر، ج ۸، ص ۳۳۲.
۲۸. جوادی آملی، عبدالله، قرآن در قرآن، ج ۱۷۹ - ۲۷۴.
۲۹. مصباح یزدی، محمد تقی، قرآن شناسی، ج ۱، ص ۳۳ - ۹۳.
۳۰. همو، ج ۲، ص ۲۳ - ۴۶.
۳۱. همو، ج ۲، ص ۲۳.
۳۲. مجموعه من العلماء، بحوث ندوة اثر القرآن الکریم فی بسط الوسیطه و دفع الغلو، ص ۳۶۹ - ۳۷۰.
۳۳. کریمی، مصطفی، قرآن و قلمرو شناسی دین، ۲۴۳.

منابع:

قرآن کریم.

۱. ابن عاشور، محمد الطاهر، التحرير و التنوير، بی جا، الدار التونسیه للنشر والدار الجماهيریه للنشر و التوزيع و الاعلان، بی تا.
۲. بهجت پور، عبد الکریم، نقش ترتیب نزول در تفسیر تربیتی قرآن، دو فصلنامه تخصصی قرآن و علم، قم، مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی، شماره سوم، پائیز و زمستان ۱۳۸۷ش.
۳. _____، همگام با وحی، قم، انتشارات سبب النبی، چاپ دوم، ۱۳۸۶ش.
۴. شرف الدین، جعفر، الموسوعه القرآنیه خصائص السور، بیروت دار التقرب بین المذاهب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۲۰ق.
۵. جوادی آملی، عبد الله، قرآن در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ش.
۶. حکیم، محمد باقر، علوم القرآن، مجمع الفکر الاسلامی، قم، الطبعة الثامنه، ۱۴۲۸ق.
۷. حلیمی جلو دارزاده، حبیب الله، پژوهشی در اهداف و مقاصد قرآن کریم (پایان نامه)، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
۸. رشید رضا، محمد، تفسیر المنار، بیروت، داراحیاء التراث العربی، الطبعة الاولى، ۱۴۳۲ ق.
۹. زحیلی، وهبه ابن مصطفى، التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج، بیروت، دار الفکر، الطبعة الاولى، ۱۴۱۱ق.
۱۰. _____، تفسیر الوسیط، چاپ اول، دمشق: دار الفکر، ۱۴۲۲ق.
۱۱. زرقانی، محمد عبد العظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، قاهره، مکتبه التوفیقیه، بی تا.
۱۲. سید قطب، قطب بن ابراهیم، فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، تهران، نشر احسان، چاپ دوم، ۱۳۸۷ش.
۱۳. شحاته، عبدالله محمود، اهداف و مقاصد قرآن کریم، ترجمه سید محمد باقر حجتی، تهران، ۱۳۶۸ش.
۱۴. شلتوت، محمود، تفسیر القرآن العظیم، تهران، مجمع تقریب مذاهب اسلامی، ۱۴۲۱ق.
۱۵. صدر، محمد باقر، المدرسة القرآنیه، قم، مرکز البحوث و الدراسات الاسلامیه للشهید الصدر قدس سره، الطبعة الرابعه، ۱۴۲۸ق.

۱۶. طباطبائی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، مترجم محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
۱۷. فیروز آبادی، مجد الدین، بصائر ذوی التمییز فی لطائف کتاب الله العزیز، بیروت، المکتبه العلمیه، بی تا.
۱۸. قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، چاپ سوم، ۱۳۷۷ ش.
۱۹. الکریمی حویزی، محمد، التفسیر لکتاب الله المنیر، قم المطبعه العلمیه، ۱۴۰۲ ق.
۲۰. کریمی، مصطفی، قرآن و قلمروشناسی دین، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۲۱. مجموعه من العلماء، بحوث ندوة اثر القرآن الکریم فی بسط الوسیطه و دفع الغلو، الطبعه الثالثه، المملکه السعودیه: وزاره الشؤون الاسلامیه و الاوقاف و الدعوه و الارشاد، بی تا.
۲۲. مدرسی، محمد تقی، من هدی القرآن، بی جا، دار الهدی، الطبعه الاولی، ۱۴۰۶ ش.
۲۳. مراغی، احمد مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۲۴. مصباح یزدی، محمد تقی، قرآن شناسی، ج ۲، تحقیق و نگارش غلامعلی عزیزی کیا، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۲۵. _____، قرآن شناسی، ج ۲، تحقیق و نگارش محمود رجبی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب العلمیه، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۴ ش.
۲۷. نجفی خمینی، محمد جواد، تفسیر آسان، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۹ ق.